

УДК 94 (4-191.2)"1939/1945": 327.51
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-031

І. О. Шніцер

МІЛАН ГОДЖА ТА ЙОГО ПРОЕКТ ФЕДЕРАЦІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ

Метою статті є розгляд процесу формування Міланом Годжою концепції центральноєвропейської інтеграції, яка передбачала утворення в Центральній Європі федеративної держави з відносно сильною центральною владою. Автор статті аналізує головні положення проекту федерації в Центральній Європі та висвітлює причини, що стали на заваді його реалізації на заключному етапі Другої світової війни.

Ключові слова: Мілан Годжа, Центральна Європа, інтеграція, народ, федерація.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. в Центральній Європі спостерігалось чергове загострення національних проблем. Це змусило місцевих політиків розпочати пошук нових шляхів їх розв'язання, оскільки ті, що були запропоновані архітекторами Версальської системи повоєнного устрою Європи себе не виправдали. На рубежі 30–40-х років ХХ ст. з'являється велика кількість різноманітних варіантів та державно-правових комбінацій вирішення національних проблем в Центральній Європі. Серед них на особливу увагу заслуговує проект утворення федеративної держави в Центральній Європі, який в роки Другої світової війни підготував відомий словацький політик Мілан Годжа.

Метою статті є дослідити концепцію центральноєвропейської інтеграції Мілана Годжи, яка передбачала утворення в Центральній Європі федеративної держави з відносно сильною центральною владою. Окремі ідеї, сформовані словацьким політиком в роки Другої світової війни не втратили своєї актуальності й сьогодні. Доказом цьому є співпраця країн Центральної Європи в рамках Вишеградського блоку та їх участь в євроінтеграційних процесах кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У вітчизняній історіографії концепція центральноєвропейської інтеграції Мілана Годжи не була предметом спеціальних досліджень. У Словаччині дану проблематику активно досліджував Павол Лукач. В 1997 р. він став упорядником словацького видання книги Мілана Годжи "Федерація в Центральній Європі" [1], оригінал якої вийшов в Лондоні на англійській мові в 1942 р. Трагічна смерть Павола Лукача у віці 34 років обірвала його наукову діяльність. Однак в 2005 р. в Братиславі вийшов збірник "Мілан Годжа у боротьбі за майбутнє Центральної Європи в 1939–1944 рр." [2], який вміщував текст незавершеної дисертації Павола Лукача та вибрані праці історика, присвячені життю та діяльності Мілана Годжи. Погляди Мілана Годжи на інтеграційні процеси в Центральній Європі вивчали також чеські вчені Яромір Таухен [3] та Ян Ріхлік [4].

Апогеєм політичної кар'єри Мілана Годжи була посада прем'єр-міністра Чехословацької республіки (далі ЧСР), яку він обіймав з 5 листопада 1935 р. по 25 вересня 1938 р. Впродовж цього часу в центрі уваги політика перебувало національне питання в республіці. Вирішити його прем'єр планував шляхом проведення реформи децентралізації влади та прийняттям національного статуту, який регламентував права та обов'язки національних меншин в державі [5, с.155].

Паралельно з вирішенням національних проблем в Чехословаччині Мілан Годжа активно пропагував ідею економічного зближення країн Центральної Європи [6, с.51]. Саме вона лягла в основу "плану Годжи", який у дипломатичних колах отримав назву "Дунайський план". Прем'єр був палким прибічником поглиблення співпраці країн Малої Антанти та Римського протоколу 1934 р. Вважав, що вона посприє політичній та економічній стабільності регіону.

Складна внутрішньо- та зовнішньополітична ситуація в ЧСР восени 1938 р. стала на заваді амбітним планам Мілана Годжи. Після Мюнхену він був змушений залишити Чехословаччину та виїхати закордон, де планував продовжити активну політичну діяльність. Однак наявні проблеми зі здоров'ям та страх за життя членів родини, які залишилися в Словаччині, перешкодили цьому [7, с.44]. До активної політичної діяльності Мілан Годжа повертається тільки восени 1939 р. і тоді ж підтримує ідею надання Словаччині широкої автономії в складі відновленої Чехословацької республіки. Це суперечило поглядам лідера чехословацького руху Опору Едварда Бенеша та стало причиною конфлікту між колишніми соратниками. Для Мілана Годжи була неприйнятною бенешівська програма реставрації домюнхенського устрою чехословацької держави та ігнорування необхідності вирішення словацького питання. 22 листопада 1939 р. політик ініціював створення в столиці Франції Словацької народної ради, головним завданням якої проголошувався захист словацьких національних інтересів. Окремі історики припускають, що Мілан Годжа не відкидав можливості її інкорпорації до складу Чехословацької ради, але тільки за умови вирішення усіх спірних питань щодо майбутнього статусу словацьких земель у відновленій ЧСР [8, с.96]. Оскільки консенсусу в цьому питанні так і не було досягнуто, Мілан Годжа, рятуючись від можливих звинувачень у словацькому сепаратизмі, 14 січня 1940 р. перетворює Словацьку народну раду на Чехо-Словацьку та приймає до її лав кількох чеських політиків [9, с.310]. З часом Мілан Годжа був змушений погодитися на посаду заступника голови Державної ради. На цій посаді він, згідно з задумом Едварда Бенеша, мав символізувати перед західними союзниками єдність чехів і словаків у боротьбі за відновлення чехословацької держави [9, с.312]. Невдовзі Мілан Годжа приймає рішення виїхати до США, де працює над концепцією центральноєвропейської інтеграції, яка передбачала об'єднання малих народів Центральної Європи у федеративній союзній державі. При цьому він не забуває і про словацьке питання.

Як відзначав історик Павло Лукач, Мілан Годжа в словацькій політиці репрезентував традицію європейського розуміння словацького питання та ідеї інтеграції Словаччини до економічного та політичного союзу країн Європи [10, с.337]. Його концепція центральноєвропейської інтеграції пройшла певну еволюцію: від ідеї економічного зближення країн Центральної Європи ("план Годжи") до проекту центральноєвропейської федерації.

Цікаво, що погляди Мілана Годжи на географічне та геополітичне положення Центральної Європи також пройшли певну еволюцію. Даною проблематикою політик зацікавився ще наприкінці Першої світової війни, коли на міжнародній арені постала проблема малих народів. З цього приводу в "Словацькому тижневику" в 1918 р. він писав наступне: "Малі народи від приморських поляків аж до Трієсту та вниз до Салонік приречені на співіснування" [2, с.30]. З цього випливає, що географічна вертикаль Центральної Європи, накреслена Міланом Годжою розпочиналася в Польщі та закінчувалася в Салоніках. Подібних географічних рамок політик дотримувався й пізніше, коли говорив про Центральну Європу як регіон "від Балтики до Адріатики".

В 1922 р. Мілан Годжа в статті "Дунайська федерація" до "нової центральної Європи" відніс наступне коло країн: Польщу, Чехословаччину, Австрію, Угорщину, Румунію, Болгарію, Югославію та Грецію [2, с.31]. Варто наголосити, що політик принципово не включав до регіону Центральної Європи Німеччину. З цього приводу він писав наступне: "Німеччина сьогодні вже не належить до центральної Європи – ні географічно, ні цивілізаційно. Німеччина є частиною Європи західної" [2, с.34]. При цьому Мілан Годжа допускав можливість взаємовигідної співпраці народів Центральної Європи з Німеччиною, але за умов, що вони будуть "її союзниками, а не васалами" [2, с.34].

4 травня 1941 р. під час свого радіозвернення до співвітчизників Мілан Годжа заявив про необхідність федералізації Центральної Європи. Вважав, що незалежність є лише першим кроком на шляху до свободи народу. Другим кроком, на його думку, було отримання гарантій цієї незалежності. "Для нас, малих народів, цей другий крок означає федеративний зв'язок усіх об'єднаних спільними інтересами", - наголосив під час свого радіовиступу Мілан Годжа. Переконавав, що союз держав зможе краще протистояти зовнішній агресії та посприє міжнародній співпраці. Політик наголошував, що малі народи Центральної Європи як ніхто інший зацікавлені у інтеграції, оскільки завдяки співпраці вони зможуть досягти того, чого поодиночки ніколи не зможуть реалізувати. На думку Мілана Годжи, оскільки чехи і словаки належали до малих народів, то вони, як ніхто інший, повинні були бути зацікавленими в утворенні федеративного союзу в Центральній Європі. Наприкінці свого радіовиступу політик зазначив, що на сьогодні багато народів ідею федерації недооцінюють, але одного дня усі вони прагнуть вступити до подібного союзу [11, с.67-72]. Мілан Годжа дотримувався думки, що добровільне об'єднання суверенних держав та утворення відносно сильного союзу держав вартує для малого народу набагато більше, ніж постійна небезпека втрати суверенітету без будь-якої компенсації.

У грудні 1941 р. Мілан Годжа дав розгорнуте інтерв'ю авторитетному американському виданню "The New York Times" у якому серед іншого торкнувся питання утворення федерації в Центральній Європі. Доказом інтеграційних процесів в Центральній Європі політик назвав зближення двох багаторічних супротивників, чехів та поляків. Вважав, що саме Чехословаччина та Польща мають стати "ядром" центральноєвропейської федерації. Також під час інтерв'ю Мілан Годжа наголосив, що до подібної федерації можуть вступити Румунія та "нова і демократична Угорщина". Не оминув політик увагою і зусилля югослов'ян, болгар та греків, спрямовані на розбудову федеративного союзу. З цього приводу він зазначав: "...тут формується солідний блок 110 млн. центральноєвропейців, які готові спільно виступити за свої інтереси та на свій захист" [2, с.58]. Також під час свого інтерв'ю виданню "The New York Times" Мілан Годжа підкреслив, що центральноєвропейська федерація має розвиватися на демократичних засадах та стати своєрідним "бар'єром між нацистськими ідеологами та російськими більшовиками" [2, с.59].

Формуючи власну концепцію центральноєвропейської інтеграції політик виходив з того, що у народів Центральної Європи, за винятком угорців та австрійців, демократія розвивалася паралельно з оборонним, захисним націоналізмом. З цієї причини, вони були більш схильні до демократії, ніж німецький та італійський народи. З цього Мілан Годжа робив висновок про те, що в інтересах усієї Європи, "аби центральна Європа була не слабким, а сильним партнером Німеччини. Слабкими були центральноєвропейські народи. Сильною буде лише їх федерація" [12, с.329]. Політик наголошував, що центральноєвропейська федерація зробить вагомий внесок у розбудову нової європейської системи безпеки [12, с.329].

У 1942 р. в Лондоні вийшла праця Мілана Годжи "Федерація в Центральній Європі". У ній політик виклав власну аргументацію на користь центральноєвропейської інтеграції та проект майбутньої федеративної держави. Перші розділи книги автор присвятив спогадам про активну політичну діяльність, у тому числі й на міжнародній арені, а також висловив власні погляди на окремі проблеми центральноєвропейської політики.

Відзначимо, що у своїй праці Мілан Годжа не оминув увагою й словацьке питання, окресливши можливі шляхи його вирішення. Політик критикував центристську політику празької влади між двома світовими війнами та наголошував на важливості Словаччини для ЧСР, оскільки "без неї Чехія та Моравія являли острів, ізолюваний з півночі, заходу та півдня Німеччиною. Без Словаччини Чехія та Моравія не мали б жодного доступу до Дунаю. Можна сказати, що саме Словаччина робила з республіки центральноєвропейську країну" [10, с.340].

Мілан Годжа в праці "Федерація в Центральній Європі" не тільки розмірковує над інтеграційними процесами в регіоні, але й подає власний проект можливої федерації. Політик виходив з того, що малим народам Центральної Європи для успішної протидії тиску з боку країн Заходу та Сходу необхідно політично та економічно об'єднатися. Вважав, що Німеччина хоча й програє Другу світову війну, але й надалі

залишатиметься небезпечним сусідом народів Центральної Європи, яким до того ж зі Сходу загрожуватиме більшовизм. Саме тому Мілан Годжа пропагував ідею їх об'єднання у федеративній державі, яка принесе "свободу та процвітання Центральної Європи" [1, с.236].

Відзначимо, що політик так і не дав чіткої відповіді на запитання, які країни Центральної Європи мають увійти до складу федерації. У праці "Федерація в Центральній Європі" з цього приводу говориться лише про майбутню тісну співпрацю вісьмох держав, які розташовані по сусідству "в регіоні між Росією, Німеччиною та Італією" [2, с.31]. Що це за держави політик не конкретизував. Правда в одній зі своїх публікацій в 1941 р. він написав, що до складу центральноєвропейської федерації мають увійти "вісім центральноєвропейських держав від Гданська до Салонік" з них "чотири слов'янські та чотири не слов'янські держави" [2, с.40]. Дослідники сходяться в думках, що цими державами мали бути: Чехословаччина, Польща, Угорщина, Австрія, Югославія, Болгарія, Румунія та Греція. Таким чином, територія центральноєвропейської федерації мала простягатися від Балтійського моря до Адріатичного, Чорного та Егейського морів, за винятком німецьких земель [4, с.146-147]. Цікаво, що політик не відкидав можливості входження до складу центральноєвропейської федерації Албанії та Туреччини [3, с.460].

Утворення федерації в Центральній Європі мало відбутися шляхом укладення країнами регіону відповідного договору, який би чітко визначав права та обов'язки суб'єктів федерації. Після об'єднання всі члени федерації мали передати деякі власні владні повноваження загальним федеральним органам влади. При цьому обмежувався суверенітет самих суб'єктів федерації. Розподіл повноважень між органами влади федерації та її суб'єктами фіксувався у конституції, проект якої підготував Мілан Годжа. Конституція закріплювала принцип поділу влади, відповідно до якого в союзній державі мали співіснувати самостійні "гілки" державної влади – законодавча, виконавча, судова, кожна з яких здійснювалася незалежними один від одного органами, що перебували у стані стримування і взаємного контролю.

Згідно з проектом Мілана Годжи, вищим органом законодавчої влади в центральноєвропейській федерації мав бути федеральний конгрес. До його повноважень політик відносив питання, що стосувалися спільних справ та контролю за виконанням федерального бюджету. Членів федерального конгресу мали обирати парламенти країн-членів федерації з розрахунку один член конгресу на 1 млн. населення [1, с.234]. Термін повноважень члена федерального конгресу мав співвідноситися з терміном діяльності національного парламенту, який його обрав. Національні парламенти наділялися правом дострокового відкликання делегованого члена конгресу. Кількість членів федерального конгресу не була чітко прописана, вона коливалася в межах від 80 до 120 депутатів [3, с.457]. Члени конгресу самостійно обирали керівництво федерального законодавчого органу влади. До компетенції конгресу належало також обрання столиці федерації. Що стосується офіційної робочої мови федерального конгресу, то її мали обрати самі депутати 2/3 більшістю голосів. Депутати федерального конгресу наділялися правом користуватися під час роботи рідною мовою [1, с.235]. Однак за три роки перебування на посаді вони були зобов'язані вивчити офіційну мову федерації.

Виконавча влада мала належати президенту та уряду. Передбачалося, що президент федерації обиратиметься на конференції глав урядів країн-членів федерації. До компетенції президента мали належати призначення федерального канцлера та членів федерального уряду. Також президент мав бути головнокомандувачем збройних сил федерації [1, с.233]. Виконавча влада в федерації також мала належати федеральному уряду на чолі з канцлером, який підпорядковувався федеральному президенту. Згідно з проектом Мілана Годжи, федеральний канцлер рекомендував, а президент призначав на посади членів федерального уряду. Загалом до компетенції федеральних органів влади політик відносив наступне коло питань: фінанси, міжнародна торгівля, закордонна політика (передбачалося посада міністра закордонних справ), збройні сили та оборонна політика, пошта та шляхи сполучення, федеральне законодавство [1, с.233-234]. Крім того, суб'єкти федерації повинні були координувати свою політичну та економічну діяльність [1, с.233-234]. Вищим судовим органом федерації мав стати Верховний суд.

Мілан Годжа виступав за рівномірне представництво народів Центральної Європи у федеральних органах влади. Серед інших важливих положень проекту центральноєвропейської федерації можна виділити наступні: громадяни країн-членів федерації автоматично отримували єдине союзне громадянство; на території федерації передбачалося існування єдиної грошової системи та єдність економічного простору; суб'єкти федерації мали дотримуватися принципу рівноправності народів (стежити за цим мало міністерство справедливості) та ін. [1, с.236].

Мілан Годжа був реалістом, а тому усвідомлював, що суб'єкти федерації й надалі зберігатимуть власні, специфічні інтереси. Саме тому він наголошував на необхідності ставити на перше місце спільні інтереси усіх народів федерації, а вже потім власні національні. На думку політика, це б посприяло конструктивній співпраці між народами та ліквідувало загрозу національних конфліктів в регіоні. Цікаво, що проект Мілана Годжи не передбачав можливості виходу країни-члена з федерації.

На думку чеського дослідника Яроміра Таухена, проект центральноєвропейської федерації Мілана Годжи хоча й був добре підготовленим, але не враховував вимог часу та перебігу подій в Європі в роки Другої світової війни. Відтак не мав шансів на практичну реалізацію [3, с.460-461]. Подібної думки дотримується й інший чеський дослідник Ян Ріхлік. Він виділяє дві головні перешкоди, які завадили утворенню центральноєвропейської федерації. Перша полягала у тому, що Радянський Союз виступав проти будь-яких інтеграційних процесів на своїх західних кордонах, оскільки розцінював їх не інакше, як побудову нового "санітарного кордону" з країнами Західної Європи. Інша перешкода полягала у тому, що потенційні країни-члени федерації мали невирішені взаємні територіальні претензії, які до того ж ускладнювалися територіальною експансією Радянського Союзу [4, с.147].

Цікавою була реакція політиків різних країн на проект Мілана Годжи. Наприклад, окремі високопосадовці Словацької держави вбачали в утворенні центральноєвропейської федерації чудову можливість звільнитися з під опіки нацистської Німеччини. Частині західноєвропейських політиків проект Мілана Годжи також імпонував, хоча вони й усвідомлювали, що в силу існуючих обставин він є утопією. Розвиток подій на заключному етапі Другої світової війни та нова розстановка сил на міжнародній арені стали на заваді інтеграційним процесам в Центральній Європі. Країни регіону поступово потрапили до радянської сфери впливу та перетворилися на сателітів Москви. Відтак проект центральноєвропейської федерації Мілана Годжи втратив свою актуальність.

Отже, Мілан Годжа в роки Другої світової війни підготував проект, який передбачала утворення в Центральній Європі федеративної держави з відносно сильною центральною владою. На думку політика, федерація могла не тільки вирішити національні проблеми в регіоні, але й створити більш сприятливі умови для розвитку малих народів Центральної Європи, одночасно захищаючи їх від агресії з боку Німеччини та Радянського Союзу. Проект Мілана Годжи досить чітко прописував головні засади співжиття народів Центральної Європи в союзній державі. Однак проблема полягала в тому, що він не враховував усіх наявних проблем в регіоні та нової розстановки сил на міжнародній арені. Саме тому проект центральноєвропейської федерації Мілана Годжи станом на середину ХХ ст. виявився утопією. Однак це не означало, що він був позбавлений раціонального зерна. Окремі ідеї політика все ж таки знайшли своє практичне застосування, правда вже наприкінці ХХ ст. Це дає нам підстави говорити про те, що Мілан Годжа своїм розумінням інтеграційних процесів в Центральній Європі випередив час у якому жив та працював.

Джерела та література

1. Hodža M. Federácia v strednej Európe a iné štúdie. – Bratislava: Kalligram, 1997. – 359 s.
2. Lukáč P. Milan Hodža v zápase o budúcnosť strednej Európy v rokoch 1939 – 1944. – Bratislava: VEDA, 2005. – 350 s.
3. Tauchen J. Milan Hodža a jeho koncepce st edoevropské integrace // Interakce českého a evropského práva. Sborník příspěvků doktorského studia k výzkumnému záměru “Evropský kontext vývoje českého práva po roce 2004” na Právnické fakultě Masarykovy university. – Brno: Masarykova univerzita, 2009. – s. 436-462.
4. Rychlík J. Milan Hodža a příprava evropské integrace // Milan Hodža a integrácia strednej Európy. – Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 2006. – s. 141-148.
5. Bystrický V. Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. – Bratislava: Historický ústav SAV, 2008. – 301 s.
6. Váňa D. Milan Hodža a střední Evropa. – Praha: Oeconomica, 2015. – 74 s.
7. Kopecký J. Ženeva. Politické paměti 1939-1945. – Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999. – 235 s.
8. Němeček J. Ke vztahum Milana Hodži a Edvarda Beneše za 2. Světové války // Milan Hodža a integrácia strednej Európy. – Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 2006. – s. 93-109.
9. Michálek S. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1941 // Milan Hodža. Štátnik a politik / Pekník M. a kol. – Bratislava: VEDA, 2002. – s. 301-317.
10. Lukáč P. Stredoeurópska federácia v predstavách Milana Hodžu // Milan Hodža. Štátnik a politik / Pekník M. a kol. – Bratislava: VEDA, 2002. – s. 337-343.
11. Múdry M. Milan Hodža v Amerike: medzi americkými slováckmi : články, reči, štúdie. – Chicago: Geringer Press, 1949. – 235 s.
12. Zemko M. Stredná Európa v politických koncepciách Milana Hodžu a Edvarda Beneša za druhej svetovej vojny // Milan Hodža. Štátnik a politik / Pekník M. a kol. – Bratislava: VEDA, 2002. – s. 319-333.

Shnitser I. Milan Hodža and his project of federation in Central Europe

The aim of the article is the study of the process of Central European integration formation by Milan Hodža. It predetermined the formation of a federal state with a relatively strong central government in Central Europe. The author of the article pays great attention to the analysis of the federation project in Central Europe. The reasons, which interfered its implementation at the final stage of the war, are described in the article.

Key words: *Milan Hodža, Central Europe, integration, people, a federation.*